

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ЖУРНАЛИСТИКА ФАКУЛЬТЕТІ
БАСПАСӨЗ ЖӘНЕ ЭЛЕКТРОНДЫ
БАҚ КАФЕДРАСЫ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
ФАКУЛЬТЕТ ЖУРНАЛИСТИКИ
КАФЕДРА ПЕЧАТИ
И ЭЛЕКТРОННЫХ СМИ

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

Алаш қозғалысының 100 жылдығы және «Сарыарқа» газетінің
100 жылдығына арналған
«АЛАШ КӨСЕМСӨЗІ – РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ПАРАДИГМАСЫ»
атты халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының

ЖИНАҒЫ

2017 жыл 24 ққараша

Алаш

COLLECTION

International scientific-practical conference

«ALASH PUBLICISM – THE PARADIGM OF
SPIRITUAL MODERNIZATION»

dedicated to the 100th anniversary of the movement
"Alash" and the 100th anniversary of the newspaper "Saryarka"

November 24, 2017

СБОРНИК

Международной научно-практической конференции
«ПУБЛИЦИСТИКА АЛАШ – ПАРАДИГМА
ДУХОВНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ»,
посвященная 100-летию движения Алаш
и 100-летию газеты «Сары Арқа»

24 ноября 2017 года

ҒАСЫРДЫҢ ДАРА ПЕРЗЕНТІ

Рушанова Н.,

*Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасының аға оқытушысы,
ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан*

«Сүйер ұлың болса сен сүй, сүйінерге жарар ол».

Абай Құнанбаев

«Атадан жақсы ұл туса, Елінің қамын жейді» демекші, қазақ ұлтының біртуар перзенті, мемлекет және қоғам қайраткері, дара тұлға, ерекше дарын иесі, жазушы, журналист, өнер танушы, экономист, инженер-құрылысшы Смағұл Садуақасов халқы үшін аянбай тер төккен, елінің қамын ойлаған абдал азамат.

Смағұл Садуақасұлының есімі көп жылдар бойы буржуазияшыл, ұлтшыл деп ұмытылып, ол туралы ақиқатты тарихшылар да, әдебиетшілер де айта алмаған. Тек, 1957 жылдың 25-ші қаңтарында «Қазақ әдебиеті» газетінде профессор Бейсенбай Кенжебаевтың «Өтелмеген парыз» деген мақаласынан кейін ғана алаш азаматтарының есімі атала бастаған. Бұл мақалада «Смағұл Садуақасов революцияның басынан бастап жауапты партия совет жұмысында болды», деп жазылып, оның қаламынан туған кітабын, жазған роман-повестерін айқындап, көптеген саяси әдеби мақалалардың авторы болғандығын айтып кетеді. Көп ұзамай-ақ, Қазақстан Компартиясы Орталық комитеті «Қазақ әдебиеті» газетін партияның басты бағытына қарсы болған адамда қайта көтерді деп айыптап, оның басшыларын, яғни майдангер акындар Сырбай Мәуленов, Жұбан Молдағалиев, Төкен Әбдірахмановтарды қызметтерінен қуған. Аталмыш жазадан мақала авторы Бейсенбай Кенжебаев пен әдеби қызметкер Рахманқұл Бердібаев та құр қалмаған. /1/

Смағұл Садуақасұлы 1900 жылы сол кездегі Ақмола губерниясы, Омбы уезі, Қорған болысында (осы күнгі Солтүстік Қазақстан облысы Ақжар ауданы) дүниеге келген. Ол туып-өскен ауылда екі Садуақас болған. Бірі, Смағұлдың әкесі Тұрабайұлы молда Садуақас болса, екіншісі, Тоғжанұлы бай Садуақас. Бұл белгілі сыншы, журналист, қоғам қайраткері, Ғаббас

Тоғжановтың әкесі. Екі Садуақастың да өмірі қуғын-сүргінмен өткен. Ғаббастың Садуақасы жер аударылса, Смағұлдың Садуақасы 1937 жылы халық жауы деген жаламен ұсталып, кейін хабар-ошарсыз жоқ болып кеткен. Анасы Мәжікен қайғыдан қан құсып, қос жанарынан айырылып, көп ұзамай құсадан көз жұмған.

1909 жылы Жарқын ауылындағы Әбіл молда салғызып берген алты бөлмелі мектеп үйінде татар, орыс мұғалімдерінен дәріс алған Смағұл Ислам діні негіздері мен өзге де пәндерді зердесіне тоқып шығады. 1912 жылы ауылдан елу шақырым жерде орналасқан Полтавка ауылындағы орыс-қырғыз (қазақ) училищесіне түсіп, оны 1915 жылы үздік аяқтап, «Халық мұғалімі» деген дәрежемен Сиыршы ауылына ұстаздық етеді.

Бойында білімге деген ұмтылысы басым, жастайынан дарынды Смағұл 1916 жылы Омбы қаласындағы ауыл шаруашылық училищесіне оқуға түседі. Осы білім ордасының қабырғасында жүргенде-ақ, көзі ашық, көкірегі ояу жас жігіт қоғамдағы болып жатқан құбылыстарға белсене араласып, өзінің пікірін білдіріп жүреді. /2/

1918 жылы сол кездегі көзі қаракты қазақ жастары бірігіп, «Жас азамат» деген жаңа ұйым құрады. Оның құрамына Мұхтар Мырзаұлы, Смағұл Садуақасұлы, Мұратбек Сейітұлы, Гүлшара Досымбекова, Әбдірахман Байділдаұлы сынды азаматтар кіріп, олар «Жас азамат» деген газет шығармақшы болып келіседі. Бұл ұйымның басты мақсаты – ұлт бостандығы, ұлт теңдігі болады. /3/

Смағұл Садуақастың қаламының ұшталуына Омбы қазақ жастары құрған «Бірлік» мәдениет-ағарту ұйымыныңының Мағжан Жұмабаев басқарған «Балапан» қолжазба журналы әсер етеді. Осы тұрғыда Смағұлды «Жас азамат» ұйымы есейтіп, оның қаламынан туындаған дүниелер оның журналист болып қалыптасуына жол ашып, ақыл-ойын, ой-өрісін тереңдете түседі.

Жігітке жетпіс өнер де аз десек, Смағұл Садуақасұлы өзін экономика саласында да сынап көрген тұңғыш қазақ экономистерінің бірі. 1918 жылдан 1920 жылға дейін Батыс Сібірдегі «Центросибирь» кооперативтер бірлестігінде қызмет етеді.

1919 жылғы «Трудовая Сибирь» журналының №1санында жас Смағұлдың «Киргизская литература истории-критический очерк», -деген көлемді зерттеу еңбегі жарияланады. Онда ол қазақ

138

әдебиетінің атам заманан бері ақындардың суырып салып шығарып айтатын өлеңдерін, айтыстарға қатысып, өз руларының, билерінің, байларының артықшылықтарын жырлайтындықтарын суреттей келе, халықтың сүйіспеншілігіне ие болған, аттары алты алашқа мәлім Шөже, Біржан сал, ақын Сара сынды талант иелері туралы да суреттеп жазады. Смағұл Садуақасұлы «Айқап», «Қазақ газеті», «Сарыарқа», «Бірлік туы», «Ұран», «Жас азамат» газеттерімен қоса «Абай», «Балапан» сынды журналдардың шығу тарихымен таныс болып, осы басылымдар туралы зерттеу жасаған тұңғыш зерттеуші. Осы орайда Смағұл Садуақасұлының орыс, татар, қазақ тілдерін жетік меңгергендігін байқауға болады.

Ал 1920 жылы Смағұл Садуақасұлы Орынборға келіп, РКЖО қазақ облыстық (алғашқы жастар ұйымының) бюросының хатшысы болып сайланады. Ол жан-жағына оқыған, көзі ашық, көкірегі ояу қыз-жігіттерді жинап, арнайы курстар оқытып, «Еңбекші жастар» атты комсомол газетін ашады. 1921 жылы «Жастарға жаңа жол» атты кітабы 20 мың данамен жарық көреді.

1920 және 1921 жылдары Бүкілқазақстандық Советтердің I және II съезінде Смағұл Садуақасұлы Ақмола губерниясынан делегат болып қатысып, екеуінен де Қазақ Орталық Атқару комитетінің президум мүшесі болып сайланады. Ал Қазақстанның I съезінде Орталық Атқару комитетінің президум мүшесі болып сайланып, саяси хатшылық, төрағаның орынбасары қызметтерін атқара отырып, «Еңбек туы» газетінің шығарушысы да болады.

1925 жылы сәуір айында Қазақстан астанасы Орынбордан Қызылордаға көшкеннен кейін, Қазақстан Советтері V съезінің республика тарихында алатын орны ерекше еді. Дәл осы тарихи съезде бұған дейін патшалық отаршылдық саясатпен бұрмаланып келген қазақ халқының ежелгі атауы қалпына келді. Съез шешімдерінде бұдан былай Қырғыз республикасы Қазақ республикасы деп, ал оның астанасы Ақмешіт-Қызылорда қаласы болып аталсын деп ұйғарылды. Осы съезде Смағұл Садуақасов халық ағарту комиссары болып тағайындалып, РК (б) П Қазақстан өлкелік партия конференциясында өлкелік партия комитетінің мүшелігіне сайланды. Сол жылы ол Бүкілодақтық Коммунистер (большевиктер) партиясының XIV съезіне делегат болып қатысты. С. Садуақасов осы мезеттен бастап бүкіл Қазақстан тағдыры үшін жауапты басшы қатарына көтерілді. Біртұтас Қазақстан болып біріккен республиканың мәдениетін

дамыту, оқыту-ағарту жұмысын жандандыру, жергілікті кадрларды оқыту, тәрбиелеу, мекемелерді қазақыландыру сынды жұмыстардың басы-қасында жүріп, оларға өзіндік үлесін қосты. /2/

Осы орайда айта кететін жайт, С. Садуақасов ұлттық өнерді насихаттауда алдына жан салмай, сол кездегі өнер майталмандарын халықтың алдына ұсынып, оларды көрсетуге ұмтылған. 1925 жылдың қазан айында «Еңбекшіл қазақ» («Егеменді Қазақстан») газетінде «Ұлт театры туралы» деген мақаласын жариялап, онда Әміре Қашаубаев, Иса Байзақов, Қалибек Қуанышбаев, Серке Қожамқұлов, Құрманбек Жандарбеков, Елубай Өмірзақов, Қапан Бадыров сынды ұлттық өнердің мақтаныштары туралы мақтана жазады.

Қазақ Автономиялы республикасының үкімет басшылығында отырған С. Садуақасов тек қана экономикадағы келеңсіздіктерді ғана емес, идеологиялық жұмыстарға да етене араласып, ондағы ұлт мәселесіндегі жолсыздықтар туралы бетке айтудан жасқанған емес. Бұл әрине, өз кезегінде қылышынан қан тамып тұрған Ұлы Ресей Империясына, оның ішінде бірінші кезекте Голощекинге ұнамайды. Ақыры не керек, бетке айтқан қайсарлығы мен өткір тілінен қорыққан қатал басшы С. Садуақасовты Қызылордадан, артынша Қазақстаннан қуып шығады.

Садуақасовтың Голощекинмен келісе алмаған мәселелері төмендегідей:

- мекемелерді жергіліктендіру, қазақыландыру (коренизация);

- оқығандарға (интеллигенция) және байларға көзқарас;

- өндіргіш күштерін дамыту жолдары.

Сол кезде ерекше талас тудырған мәселелердің бірі «оқығандар туралы бір ғана саясат ұстануға тиіспіз. Олардың білімін пайдалануымыз керек. Бізде совет тұсында білім алып, жоғары оқу орнын бітіргендер аз, оқу орындарында сабақ беретіндер жоқтың қасы. Сондықтан да, өз мамандарымыз өсіп, жетілгенше біз оқығандардан мүлде бас тарта алмаймыз». С. Садуақасов өз пікірін айтп қана қоймай, көп жерлерде жүзеге асырып отырған. Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Халел Досмұхамедовтерге және басқаларға оқулықтар жаздырып, оларды жұмысқа орналастырып, қамқорлық жасап отырған.

1925-1926 жылдары С. Садуақасов «Еңбекшіл қазақ» («Егемен Қазақстан») газетінің жауапты шығарушысы, әрі «Қызыл Қазақстан» («Ақиқат») журналының редакторы, 1925-

1927 жылдары Қазақ АССР Халық ағарту комиссары қызметтерін, 1927 жылдан 1928 жылға дейін орта дәрежелі мұғалімдер даярлайтын Қазақ ағарту институтының (ҚазИНО) негізінде Ташкентте шаңырақ көтерген тұңғыш ұлттық педагогикалық институттың (Қазпедвуз) негізін қалап, директорлық лауазымын абыроймен атқарып шығады. /4/

С. Садуақасов 1928 жылдың қыркүйек айында Мәскеудегі Сталин атындағы транспорт инженерлерін даярлайтын институтқа оқуға түсіп, оны 1932 жылы тәмамдап, Москва-Донбас темір жол құрылысына инженерлік қызметке орналасады. 1933 жылдың күзінде С. Садуақасов белгісіз жағдайда уланып, ауруы асқынып, Мәскеудегі Кремль ауруханасына жеткізіледі. Өкінішке орай, көп ұзамай сол жерде көз жұмады. /2/

С. Садуақасов 1923 жылы Елизавета Әлиханқызы Бөкейхановамен шаңырақ көтерген. Ескендір атты жалғыз ұлдары Ұлы Отан соғысына аттанып, ақыры сол жерде ерлікпен қаза табады.

Елизавета 1927 жылы Мәскеу мемлекеттік университетінің медицина факультетін, 1931 жылы аспирантурасын бітірген. Кейіннен медицина ғылымдарының докторы, профессор атағын алады. 1971 жылы 68 жасында қайтыс болды.

Артына өшпес мұра қалдырған Смағұл Садуақасовтың көзі тірісінде көптеген мақалалары, ғылыми-публицистикалық еңбектері қазақ, орыс тілдерінде он екі газет пен бес журналда жарияланып, жеті кітабы түрлі баспалардан жарық көрген. Жазушы Смағұл Садуақасовтың «Салмақбай-Сағындық», «Сәрсенбек» романдары мен «Күміс қоңырау», «Күлпәш» атты повестері бар.

Смағұл Садуақасов - ұлтжандылық қасиетке, азаматтық өрге қай кезде де мүмкіндік бар екендігін дәлелдеген, соған карамастан кезінде тоталитарлық жүйеге қарсы тегеурінді позиция ұстанған қайраткер, халықтың адал ұлы.

Отыз үш жасына дейін бүкіл ғасырлар арқауына жеміс болатын құнды дүниелерді артындағы ұрпағына аманат етіп кеткен, намысын жалау етіп, басын бәйгеге тіккен даланың дара перзенті биыл 117 жаста.

Құйрықты жұлдыздай жарқ етіп, қазақтың маңдайына біткен ұлы тұлғаның есімі халық жадында мәңгілік сақталады.

Әдебиеттер:

1. Кенжебаев Б. Өтелмеген парыз // Қазақ әдебиеті, 25 қаңтар, 1957 ж.
2. Сансызбаев Н. Дала аңызы // Дала мен Қала, 28 қаңтар, 2005 ж.
3. Қамзабекұлы Д. Смағұл Садуақасұлы // Алматы, Қазақстан, 1996 ж.
4. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық // Алматы, Аруна Ltd. ЖШС, 2005 ж.

Мазмұны

<i>Қалижанов У.Қ.</i> Әлихан және әдебиет.....	3
<i>Рамазан. А.Ә.</i> Азаттықтың жаршысы, Алашорданың үні – «Сарыарқа».....	9
<i>Қозыбаев С.Қ.</i> Этюды на полях.....	16
<i>Пірәлі Г.Ж.</i> ХХ ғасырдағы эпистолярлық мәдениет және интерпретация мәселелері (М.О. Әуезовтің Зоя Кедринамен жазысқан хаттары негізінде).....	20
<i>Жұмат Әнесұлы</i> Қазақ көркемсөзі мен көсемсөзінің ұлт рухын жаңғыртудағы атқарған рөлі.....	28
<i>Сұлтанбаева Г.С.</i> Қазақ тілінің латын қарпіне көшудің ғылыми- методологиялық негіздері	33
<i>Muhammet Emin Çevik</i> kazak dil âlimi Ahmet Baytursinoğlu (1873-1937) ve Arap alfabesinin Islahi	38
<i>Аманқос Мектеп-тегі</i> Алашорданың сырлы шежіресі.....	52
<i>Әшірбекова Г.Ш.</i> М. Шоқайдың саяси тақырыптағы мақалалары ..	69
<i>Бейсенқұлов А.А.</i> Медиатанудағы ең ұтымды тұжырым.....	76
<i>Жакупова И.Ж.</i> «Сарыарқа»газетіндегі алаш көсемсөзне тақырыптық және жанрлық талдау	85
<i>Әбдіжәділқызы Ж.</i> Ахмет Байтұрсынов – Тіл мәдениетінің негізін қалаған ғалым.....	91
<i>Есхуатова Н.Б.</i> Деятельность журналистов газеты «казах»: взгляд изнутри.....	96
<i>Әлімбаева С.Каримова Б.Ж.</i> «Егемен қазақстан» газетінің жаңа тынысы	99
<i>Әшірбекова Г.Ш. Ақынбекова А.Б.</i> Алаш баспасөзі һәм тіл мәселесі.....	106
<i>Құламанова З.</i> «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» - халықаралық терминдердің тілде ұтымды қолданылуына серпін беретін тарихи құжат.....	112
<i>Жақсылықбаева Р. С.</i> Алаш публицистерінің батыстық көзқарасы	119
<i>Құрманбаева А.Ә.</i> «Дала уалаятындағы» экология тақырыбы.....	126
<i>Әшірбекова Г.Ш.</i> М. Шоқай мұраларының зерттелуі	132
<i>Рушанова Н.</i> Ғасырдың дара перзенті	137
<i>Каримова Б.Ж., Әлімбаева С.</i> «Қазақ тілі» газетінің алғашқы редакторы	142
<i>Тілепберген А.</i> Отыншы Әлжанов – халық мұғалімі.....	148
<i>Аманқос Мектеп-тегі, Қуанышқызы Л.</i> - Тельжан Шонанұлы – алаш қайраткері	152
<i>Кәкімбек Абай</i> Адамзат эволюциясымен қатар дамыған ақпарат тарихы және ақпарат алмасудың даму жолдары	157